

“Sonra, Önce” Kelimelerinin Edat Kategorisi İçindeki Durumu¹

Leylâ KARAHAN²

Özet: Kelimelerin hangi tür kategorisinde yer alacağını belirleyen ölçüt “işlev”dir. Söz dizimindeki işlevin değişmesiyle kelimenin türü de değişir. Söz gelişi bir ismin, sıfat, zarf hatta edat kategorisi içinde de yer alabilmesi o ismin anlam boyutu ve söz dizimindeki işlevi ile ilgilidir.

Bu bildiride ele alınacak olan “sonra, önce” kelimeleri, Türkiye Türkçesi gramerlerinde söz dizimindeki işlevlerine göre isim, zarf ve edat olarak değerlendirilmektedir. Ancak bu kelimelerin edat olarak değerlendirildiği örneklerde edatların niteliklerine aykırı kullanım özellikleri ortaya çıkmaktadır. Bildiride, bu aykırılıklar Türkiye Türkçesinden alınan örnekler çerçevesinde ele alınacak ve “sonra, önce” kelimelerinin edat kategorisi içindeki durumu tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Edat, çekim edatı, sonra/önce, -DAn sonra/-DAn önce, zarf, Türkçe.

The place of before (önce)/after (sonra) words in the postposition category

Abstract: The criterion to determine in which categories the words are placed is “function”. The category of a word changes when the function changes in the syntax. For example, the place of noun in the adjective, adverb even postposition categories is connected with its function in syntax and the meaning dimension of the noun.

The words “sonra, önce” (after, before) which will be discussed in this paper will be evaluated as noun, adverb and postposition according to their functions in syntax in Turkey Turkish Grammars. However, in some examples in which these words are taken as postpositions, some usages contrary to their characteristics are observed. In this paper, these differences will be evaluated with some Turkish examples and the place of “sonra, önce” (after, before) in the postposition category will be discussed.

Key Words: Postposition, before/after (sonra / önce), after that/before that (dan sonra, -dan önce), (adverb), Turkish.

Bir kelimenin hangi tür kategorisinde yer alacağını belirleyen ölçüt, o kelimenin anlam boyutu ve söz dizimindeki görevidir. Anlam boyutu ve görevi değişikçe kelimenin türü de değişmekte ve meselâ bir isim; zarf, sıfat hatta edat olarak kullanılabilir. Bir kelimenin hangi tür kategorisinde yer alacağını belirleyen ölçüt, o kelimenin anlam boyutu ve söz dizimindeki görevidir. Anlam boyutu ve görevi değişikçe kelimenin türü de değişmekte ve meselâ bir isim; zarf, sıfat hatta edat olarak kullanılabilir.

Türkiye Türkçesinde pek çok kelime gibi sonra ve önce kelimeleri de üstlendikleri görevlere bağlı olarak tür değiştirirler. Aldıkları eklerle söz diziminde isim ve sıfat olarak da kullanılmalarına rağmen bu kelimelere Türkiye Türkçesi

1 Bu yazı, 25-27 Nisan 2007’de Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesinin düzenlediği Uluslararası Türklük Bilgisi Sempozyumunda sunulan bildiri metninden hazırlanmıştır. Prof. Dr. Marcel Erdal, daha sonra konuyla ilgili bilmediğim bazı kaynakları bana göndererek çalışmaya katkıda bulunmuştur. Kendisine teşekkür ederim.

2 Prof. Dr., Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi / ANKARA

gramerlerinde daha çok zarf ve edat bahislerinde yer verilir.

Bu yazıda, *sonra* ve *önce* kelimelerinin *edat* kategorisi içindeki durumu tartışılacaktır.

Sonra ve *önce* (*evvel*) kelimeleri esas olarak *zaman*, *yer* ve *sıra* bildiren birer isimdir.³ Türkçe Sözlük'te *sonra* kelimesinin *daha ileri bir zamanda* ifadesiyle *zaman*; *daha uzak ve ileri bir yerde*, *makam*, *sıra*, *değer* ve *önemde* ifadesiyle *yer* anlamına işaret edilmiştir. Yani Sözlük'e göre bu kelime, *Hadi sen git yağmur bastırmadan*, *ben sonra gelirim* ve *Bunun sonrası yok, bu işi sonraya bırakmalı* örneklerinde *zaman*; *Yoldan sonra orman başlar*, *Bahçeden sonra geriye dönerek biraz da sokaklarda dolaştık* örneklerinde *yer* bildirmektedir.

Önce kelimesinin ise Türkçe Sözlük'te *ilk olarak*, *baştaki*, *geçmişteki bölüm*, *geçmiş zaman* ifadeleriyle *zaman* ve *sıra* anlamlarına yer verilmiştir. Sözlük'te *yer* anlamından söz edilmemişse de “*bu duraktan önceki durak*” gibi bir örnek, “*önce*” kelimesinin *yer*, *sıra* anlamıyla da kullanıldığını göstermektedir. Her iki kelime bu ve Sözlük'te yer almayan başka anlamlar çerçevesinde söz dizimi içinde tür değiştirebilmektedir.

Sonra ve *önce* kelimeleri söz diziminde çeşitli görevler yaparlar. Bu görevleri ya *sonra*, *önce*, *sonrası*, *öncesi*, *sonraki*, *önceki*, *sonraları*, *önceleri* örneklerinde olduğu gibi ekle veya eksiz, ya da *bunun öncesi*, *bunun sonrası*, *az sonra*, *çok önce*, *üç hafta sonra*, *iki gün önce*, *geldikten sonra*, *gelmeden önce*, *sonra sonra* örneklerinde olduğu gibi bir kelime grubu içinde bulunarak yerine getirirler.

Sonra ve *önce* kelimeleri, *sonrasını hatırlamıyorum*, *öncekini bilmiyorum* cümlelerinde ve *bunun öncesi*, *bunun sonrası* kelime gruplarında çekim ekleri yardımıyla *isim* olarak kullanılmıştır. Bu kelimeler, meselâ *-ki* eki alarak *sonraki gün*, *önceki iş* gibi kelime gruplarında *sıfat* görevi yapmaktadır.

Sonra ve *önce* kelimeleri söz diziminde daha çok *zarf* olarak karşımıza çıkar. Bu sebeple bütün gramerlerde bu kelimeler *zarf* kategorisi içinde ve *zaman zarfları* başlığı altında incelenmiştir. *Sonra* ve *önce* zarfları, *sonra gidecek*, *önce geldi* cümlelerinde eksiz olarak; *sonraları öğrendi*, *sonraya bırakmadı*, *önceleri anlamadı*, *önceye aldı* örneklerinde çekim ekleriyle birlikte yüklemi *zaman* ve *sıra* bakımlarından tamamlamaktadır. *Sonra* ve *önce* kelimeleri azlık-çokluk veya derece bildiren bazı kelimelerle birlikte de zarf göreviyle kullanılır. *Az önce geldi*, *çok sonra öğrendi*, *iki gün sonra geldi*, *üç gün önce gitti* örneklerinde *sonra* ve *önce* kelimeleri yine zarftır.

Sonra ve *önce* kelimeleri bunlardan başka Türkiye Türkçesi gramerlerinde bağlama edatları ve çekim edatları içinde de değerlendirilmiştir. Bu kelimelerin edat kategorisi içindeki durumu hakkında var olan bilgileri bir kere daha gözden geçirmekte, sorgulamakta fayda görmekteyiz.

Bağlama Edatı Olarak *Sonra* ve *Önce*

3 J. Deny gramerinde ve diğer bazı gramerlerde önce kelimesi ile aynı anlamda olan ancak bugün işlevi azalmış bulunan “evvel, evveli, evveleri, evvelce, evvel-emirde, mukaddema, mukaddemce, akdemce” kelimelerine de yer verilmiştir (Deny 1941: 249, 253).

Bu kelimeler, **Önce** iyice inceledim, **sonra** da bunu hemen yapmaya karar verdim örneğinde cümleleri öncelik-sonralık anlamıyla birbirine bağlayan birer bağlama edatı yani cümle bağlayıcısıdır. *Bunu yapma, sonra seninle konuşmam* gibi bir yapıda ise *sonra* kelimesi yoksa, *aksi takdirde* anlamında; *o, zeki ve çalışkandır, sonra azimlidir de* cümlesinde *ayrıca* anlamında yine bir cümle bağlayıcısı olarak karşımıza çıkar. Zeynep Korkmaz, Türkiye Türkçesi Grameri'nin edatlar bahsinde öncelikle, *evvelâ, sonunda, sonra* kelimelerini bir cümle bağlayıcısı olarak değerlendirmiş ve şu örnekleri vermiştir.

Evvelâ bunu yapabilmeniz için işin açılması, genişlemesi, cemiyetin ve hayatın yaratıcı vasıflarını kazanması lâzım. Sonra böyle de olsa hayatı yine serbest bırakamazsın (Korkmaz 2003: 1098).

Öncelikle eski metinler sağlıklı bir tarama ve fişlemeden geçirilmelidir (Korkmaz 2003: 1100).

Dünkü neferimin hüviyetinde müşahede ettiğim bu geriye doğru değişme, ilk zamanlar beni çok hayrete düşürdü. Sonra ben de yavaş yavaş köylüleşmeye başlayınca bu olayı çevrenin kişi üzerindeki etkisine vermekte güçlük çekmedim (Korkmaz 2003: 1135).

Sonra ve *önce* kelimelerinin bu işlevine pek az araştırmacı değinmiş, dolayısıyla birçok araştırmada bağlama edatları/bağlaçlar konusu içinde bu kelimelere yer verilmemiştir. Bunda söz konusu kelimelerdeki bağlama işlevinin yaygın olmamasının yanında Türkçede bağlama edatlarının çok fazla olmasının da rolü olmalıdır. 1989'da yapılan bir yüksek lisans tezinde Türkiye Türkçesinde *sonra* ve *önce* ile birlikte 673 cümle bağlayıcısı tespit edilmiştir (Öküzücü: 1989). *Zaman* anlamıyla kullanılışındaki sıklık, bağlama edatı görevindeki *sonra* ve *önce* kelimelerinin çoğu zaman yanlış olarak zarf şeklinde değerlendirilmesine yol açmaktadır.

Çekim Edatı Olarak *Sonra* ve *Önce*

Sonra ve *önce* kelimeleri, *-DAn sonra, -DAn önce* yapıları içinde de yer alır. Bu yapıların söz dizimi içindeki anlam özellikleri *önceki alışkanlıkta süreklilik, öncelikte bitmiş süreklilik, sonralıkta süreklilik, başlangıç sonrası süreklilik, belirli başlangıçlı süreklilik, itibarî fiile bağlı belirli bulunulan zaman başlıklarıyla Ahmet Akçataş tarafından örneklerle incelenmiştir (Akçataş 2005). Gürer Gülsevin, -DiktAn sonra ve -mAdAn önce, -mAzdAn önce yapılarını Türkiye Türkçesinde Birleşik Zarf-füller* adlı makalesinde *ek-edat yapısında olanlar* başlığı altında birleşik zarf-fiil olarak işler (Gülsevin 2000: 8-16). Ayrıca *-DiktAn sonra* yapısının söz dizimindeki işlevi ile ilgili Ayfer Aktaş'ın bir çalışması vardır (Aktaş 2001: 257-264).⁴

4 *Sonra* kelimesi Eski Türkçede çok az görülür (Erdal 2004: 373). Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçelerinde az, Batı Türkçesinde ise yaygın olarak kullanılır. *Sonra* yerine Batı Türkçesi dışında en çok kullanılan kelime *soñ* kelimesidir. Kırsasü'l-Enbiya'da geçen "Oğlanları öldi. Soñ Talut öldi (134v-4) örneğindeki gibi tek başına veya *-DIn soñ* kalıbı içinde zarf olarak kullanılır. Eski Türkçede *-DIn soñ, -DA soñ, -DA kin, -DIn kin, -DA kisre, -DA ötrü*; Harezmi Türkçesinde *-DIn soñra, -DIn soñ, -DA soñ, -mİş soñ, -DA kedin*; Kıpçak Türkçesinde *-DAn soñ, -DIn soñ, -DAn soñra, -DIn soñra*; Çağatay Türkçesinde

İncelediğimiz Türkiye Türkçesi gramerlerinin hepsinde *-Dan sonra*, *-Dan önce* yapısı içinde yer alan *sonra* ve *önce* kelimeleri, söz dizimindeki anlam özellikleri ne olursa olsun çekim edatı kategorisi içinde değerlendirilmektedir.

Meselâ M. Ergin, *-Dan* ekli isimlerden sonra kullanılan bu kelimeleri son çekim edatları bahsinde, *aslında isimken edat olarak kullanılan kelimeler* arasında sayar (Ergin 1962: 350). T. Banguoğlu da bu kelimeleri edat bahsinde işler ve *yağmurdan sonra*, *yemekten önce* örneklerini verir (Banguoğlu 1940: 40). J. Deny, aynı kabulde, *sizden sonra*, *bundan sonra*, *bundan evvel*, *her şeyden evvel*, *anlamadan evvel*, *girmezden evvel* örneklerini verir ve Osmanlı Türkçesindeki iyelik ekli *yindüğinden sonra*, *taltif eylediğimden sonra* örneklerindeki *-düğinden sonra*, *-diğimden sonra* yapılarının *-dıktan sonra*'nın menşei olduğunu belirtir (Deny 1941: 596, 598, 986, 989, 990).

A. N. Kononov, *sonra* zarfının edat olarak da kullanılmasına *son* kelimesinin delil teşkil ettiğini, *son* kelimesinin eskiden ve bugün bazı lehçelerde edat olarak kullanıldığını, *önce* kelimesinin ise gazete dilinde *evvel*'e göre daha yaygın olduğunu belirterek şu örnekleri verir: **Öğle zamanından sonra evi bıraktığı için henüz açlık hissetmiyor. Tramvaydan indikten sonra daha epeyce yürüyorlar. Bunu benden önce kim giydi** (Kononov 1956: 657, 680, 681§)

Türkçede edatlar konusunda en kapsamlı araştırmalardan birini yapan M. N. Hacıeminoğlu da, *sonra* kelimesini *mekân* ve *zaman* ifade eden çekim edatları içinde incelemekte ve ***Araba devrildikten sonra yol gösteren çok olur***, örneğini vermektedir. M. N. Hacıeminoğlu'na göre *-Dan sonra* gibi, *-Dan evvel* yapısı içindeki *evvel* de bir çekim edatıdır. ***Ondan evvel bu şüpheyi duymuyordum. Ben sokağa çıkmadan evvel...***(Hacıeminoğlu 1974: 39, 85).

R. Underhill, G. L. Lewis ve J. Kornfilt de gramerlerinde, benzer örneklerdeki *sonra* ve *önce* kelimelerini edat kabul etmektedirler (*Toplantıdan sonra bir*

-DIn sonra, -DIn son, -DIn kiyin; Eski Anadolu Türkçesinde -Dan sonra. Önce kelimesi ise sadece Türkiye Türkçesinde kullanılır. Eski Türkçede -DA öñre, -DIn öñdin; Harezmi Türkçesinde -DIn öñ, -DIn ögün, -DIn burun, -GAN öñ, -DIn burun, -DIn burunrak; Kıpçak Türkçesinde -mAzdAn öñdin; Çağatay Türkçesinde -DIn öñ; Eski Anadolu Türkçesinde -Dan öñ, -Dan öñdin (Bkz. Ata 1997, Hacıeminoğlu 1978; Eckmann 1995; Eckmann 1988; Gabain 1988, Erdal 2004).

Sonra ve önce kelimeleri yerine bugünkü Türk yazı dillerinde kiyin /keyin, son, burun, murun, murda, öñ, ozalam, oval, evvel, ilgeri gibi kelimeler kullanılır. Özbek ve Türkmen Türkçelerinde sonra kelimesine de rastlanır. -Dan son, -GAN son, -Dan sonra (Özbek Türkçesi), -Dan son, -Dan sonra (Türkmen Türkçesi), -GAN son, -Dan son, -Dan kiyin (Kırgız Türkçesi), -Dan keyin (Karakalpak Türkçesi), -Dan öñ, -Dan öñinçe, -Dan ozal, -Dan ozalam, -Dan owal (Türkmen Türkçesi), -Dan burun, -Dan burunrak, -Dan evvel (Özbek Türkçesi), -Dan burin, -Dan ilgeri, -Dan aldın (Karakalpak Türkçesi), -Dan murda, -Dan murun, -Dan ilgeri (Kırgız Türkçesi). Bkz. Uygur 2001: 138-139, Kulamshaevev 2001, Yaman 2005, Türkmen Dilinin Grammatikası 1999, Kara 2005, Hacıeminoğlu 1974.

Midhat Sadullah, "Türkçe Yeni Sarf ve Nahiv Dersleri"nde -dan önce için "İkinci cümledeki fiil, birinci cümledeki fiilin icra olunduğu zamandan evvel vaki olmuşsa birinci cümle ikinciye ibtida gösteren zaman rabitası ile raptolunur. Madde-i asliyenin nihayetine -mAzdAn evvel veya -mAdAn evvel ilave edilerek ibtida gösteren zaman rabitası teşkil edilir", açıklamasını yapar. Aynı eserde -dan sonra için ise şu açıklama vardır: "İkinci cümledeki fiil, birinci cümledeki fiilin icrasından sonra vukua gelmişse böyle cümleler intihâ gösteren zaman rabitasıyla raptolunur. Beni gördükten sonra gitti." (Gülensoy-Fidan 2004, 191). Hüseyin Cahit de "Türkçe Sarf ve Nahiv"de, -dan sonra ve -dan önce kalıbındaki sonra ve önce kelimelerini "kelimatın nevi-lerini tahvil ve manalarını tadil eyleyen elfaz" olarak tanımladığı edat türü içinde kabul eder ve -dan sonra 'nın "teehhür", -dan önce'nin ise "takaddüm" ifade ettiğini belirtir (Karahan-Ergönenç 2003: 263, 270).

lokantaya gittik, Hasan benden evvel vardı, R. Underhill 1976: 222; *toplantıdan sonra, bugünden evvel/önce*, G. L. Lewis 1967: 89, *Dün işime çocuklar okula gittikten sonra gittim, Çocuklar eve gelmeden önce işe gidemedim*, J. Kornfilt 1997: 103,104).

Z. Korkmaz, "edat grubu biçimindeki zarflar", "çıkma durumu isteyen edatlar", "öncelik, sonralık ve zaman ilişkisi kuranlar", "ad kökenli edatlar" başlığı altında *-DAn önce/evvel, -DAn sonra* yapılarını edat grubu olarak vermekte, yani bu yapıdaki *sonra* ve *önce* kelimelerini çekim edatı kabul etmektedir (Korkmaz 2003: 480, 481, 1056, 159, 1065, 1080).

Akşam taliminden sonra gülüşerek aşağı indik (Korkmaz 2003: 481).

Anan mektupçunun odasından çıktıktan sonra artık katileşen bu edebiyat hocalığına birdenbire sevindi (Korkmaz 2003: 1065).

Sabah saat beşten önce yola çıkmalıyız (Korkmaz 2003: 1080).

Yarın kalem vaktinden evvel kalkıp bir şey düşünürüm diyordu (Korkmaz 2003: 480).

Buraya kadar zikrettiğimiz gramerlerin hepsinde *-DAn sonra* ve *-DAn önce*'li yapıların -anlam özellikleri ne olursa olsun- edat bahsinde işlendiğini ve bu yapılarıdaki *sonra* ve *önce* kelimelerinin bütün araştırmacılar tarafından edat kabul edildiğini görüyoruz. Acaba bu kelimeler gerçekten bütün örneklerde edat türünün özelliklerini taşıyor mu? Bu soruya cevap vermek için çekim edatlarının özelliklerine göz atalım:

1. Çekim edatları, aynı çekim ekleri gibi isimlerden sonra gelerek bağlı oldukları isimle birlikte cümlelerin diğer öğeleri arasında çeşitli ilgiler kurar. Bu özellik dolayısıyla isimlerle çekim edatları arasında anlamlı veya görevli herhangi bir kelime veya kelime grubu giremez. Çekim edatları hakkında bilgi veren araştırmalarda bu hususa dikkat çekilmemiştir.

Bundan dolayı *size göre, senin için, eve kadar, kardeşim ile* gibi edat gruplarının meselâ *size de göre, senin bile için, eve dahi kadar, kardeşim mi ile* şekilleri yoktur. *-DAn sonra* ve *-DAn önce* yapısındaki *sonra* ve *önce* kelimeleri eğer her yerde birer çekim edatı ise bu edat gruplarının arasına *da, dahi, bile, mi* gibi görevli kelimelerin girmemesi gerekir. Şimdi şu cümleleri inceleyelim:

Senden sonra gelecek. / *Senden de mi sonra* gelecek?

O, benden önce geldi. / *O, benden bile önce* geldi.

Bu örneklerdeki *sonra* ve *önce* kelimeleri eğer edat olsaydı isim ile edat arasına başka bir unsurun girmemesi gerekirdi. O hâlde bu yapılarıdaki *sonra* ve *önce* kelimeleri gramerlerimizdeki genel kabulün aksine edat değil zarftır.

2. Çekim edatları, bağımsız anlamlı dil birimleri olmadıkları için sıfat ve zarflarda olduğu gibi önlerine nitelik ve derece bildiren bir kelime / kelime grubu alamazlar. Meselâ *güzel çocuk* örneğindeki *güzel* sıfatının derecesi *çok, en, pek* gibi kelimelerle karşılanabilir: *Çok güzel çocuk, en güzel çocuk, pek güzel çocuk. Çabuk geldi* cümlesindeki *çabuk* zarfı da *çok çabuk, pek çabuk* şeklinde *çok, pek* gibi kelimelerle derecelendirilebilir. Edatlar bağımsız anlamlı kelimeler olmadıkları için böyle bir derecelendirme mümkün değildir. Yani meselâ *göre*

edatı, *az göre, pek göre* şeklinde; *ile* edatı *az ile, pek ile, çok ile; için* edatı *az için, çok için* şeklinde derecelendirilemez. Çekim edatlarının bu özelliğine de pek az araştırmada yer verilmiştir (Schaaik 2004: 94-99).

-*DAn sonra* ve -*DAn önce* yapısındaki *sonra* ve *önce* kelimeleri eğer çekim edatı ise onların da isimlerle aralarına derecelendirici bir unsur almamaları gerekir. Şimdi şu cümleleri karşılaştıralım:

Arkadaşım senden sonra geldi. / Arkadaşım senden çok sonra geldi.

Sokağa çıktuktan sonra yağmur yağmaya başladı. / Sokağa çıktuktan hemen sonra yağmur yağmaya başladı.

Senden önce gitti. / Senden az önce gitti.

İstanbul'a gitmeden önce haber geldi. / İstanbul'a gitmeden biraz önce haber geldi.

Bu örneklere edebî metinlerden aldığımız şu örnekleri de ekleyebiliriz:

Tahta çıktığından birkaç gün sonra babasını âdeta gözünün önünde öldürürler (Tanpınar 1994: 228).

Efendisi için o muhteşem mersiyeyi yazarken belki de bu gezintilerden dönüşlerinde Hisarların kilidini aştıktan biraz sonra ... (Tanpınar 1994: 168).

Bursa fethedildiğinden elli sene sonra Bursalı Türk çocukları arasında şairler yetişir (Tanpınar 1994: 131).

Tuğlarını İstanbul surlarının karşısına dikmeden asırlarca evvel övülmüştü (Tanpınar 1994: 181).

Fetihten çok evvel böyle Müslüman, böyle Türk, böyle sade olan bu yerde böyle bir kahve, böyle ağaçlar ve böyle bir cami vardı (Yahya Kemal 1969: 111). Bu cümledeki -*ten çok evvel* yapısı ile aynı eserden alınan, *Bu köy hâlâ fetihten evvel olduğu gibi Müslüman ve Türk yaşıyor* (s. 112) cümlesindeki -*ten evvel* yapısı arasında sadece derece farkı vardır.

Bütün bu örneklerde geçen *sonra* ve *önce* kelimeleri *zaman, yer, sıra* anlamlarını korudukları için *çok, az, biraz, hemen* gibi derece bildiren bir unsur alabilmektedir. Bu durum çekim edatlarının özelliklerine aykırıdır. O hâlde bu örneklerdeki *sonra* ve *önce* kelimeleri çekim edatı değil zarftır.

Sonra ve *önce* kelimelerinin -*DAn sonra* ve -*DAn önce* yapısı içinde *hemen, az, çok, biraz* vb. kelimelerle derecelendirildiğine dikkat çeken bazı araştırmacılar, edat kavramı ile çelişen bu duruma rağmen *sonra* ve *önce* kelimelerini edat kabul etmeye devam etmişlerdir.⁵

⁵ Bu tür örneklere, tarayabildiğimiz tarihî metinlerden sadece Nehcü'l-Feradis'te rastladık. Sonra yerine kullanılan *soñ* kelimesi Nehcü'l-Feradis'teki şu örnekte derece bildiren bir kelime grubu almaktadır: Vefkin Fâtıma razha Peygambar as.dın altı ay soñ vefâtı boldı (Eckmann 1995: 5/8).

Türkiye Türkçesi dışındaki Türk yazı dillerinde *sonra* ve *önce*'nin yerine kullanılan *kiyin/keyin, soñ burun, murun, murda, öñ, ilgeri, ozalam* gibi kelimeler de derece bildiren kelimeler almalarına rağmen bu yazı dillerinin gramerlerinde çekim edatı kabul edilmektedir. Karakalpak Türkçesi: *Vakiya, bunnan bir saat burın boldı. Üyine bunnan on jil ilgeri bargan edi* (Uygur 2001: 138), Kırgız Türkçesi: *Andan on eki cıl murda, menden bir cıl murun, mından kırk cıl ilgeri* (Kulamshaevev 2001: 163, 169), Türkmen Türkçesi: *Mundan kırk yıl ozalam bardı. Mundan bir sagat öñ gördüm. Şamlan ay yarı giceden hem soñ dogmaladı* (Türkmen Dilinin Grammatikası 1997: 494, 495).

Meselâ J. Deny, edat kabul ettiği *sonra* ve *önce*'nin önüne, geçen zaman müddetini bildiren kelimelerin girebileceğini belirterek şu örnekleri verir:

Hazret-i İsa göğe çekildikten kırk sene sonra.

Biraderim gelmeden bir hafta evvel.

Sadrızamlar muharebeye gitmeden kırk gün evvel padişah huzuruna çıkarlardı (Deny 1941: 985, 991).

M. N. Hacıeminoğlu da ***Bizden daha evvel erişenler, Ağlar bugün evvelki hayale*** örneğindeki *daha* ile derecelendirilen *evvel* kelimesini çekim edatı kabul eder (Hacıeminoğlu 1974: 39).

A. N. Kononov'a göre *sonra* edatı ile ismin arasına hareketin *sonralık* derecesini gösteren; *önce / evvel* edatı ile ismin arasına da hareketin *öncelik* derecesini bildiren bir kelime veya kelime grubu girebilir. Kononov'un verdiği ***İşe başlamasından on beş gün kadar sonra...***, ***Evine ezandan biraz önce girerdi,*** ***Bundan beş ay evvel de bir kızım öldü*** (Kononov 1956: 680, 681§) örneklerinde de *sonra*, *önce* ve *evvel* kelimelerinin önünde *on beş gün kadar*, *biraz*, *beş ay* gibi *sonralığın* ve *önceliğin* derecesini bildiren kelimeler bulunmaktadır. Bu kabul, edat türünün özelliklerine aykırıdır.

G. L. Lewis ise *-DAn evvel* kalıbındaki *evvel* kelimesini edat kabul etmesine rağmen ***on seneden az bir zaman evvel*** örneğindeki *-den az bir zaman evvel* yapısını zarf bahsinde işlemektedir (Lewis 1967: 203).

J. Kornfilt'e göre *önce* ve *sonra* zaman zarfları *-DAn* eki ile birlikte kullanıldıklarında edattır. Edatlar genel olarak değiştirilemezler. Ancak edat olarak kullanılan, *önce / evvel* ve *sonra* kelimeleri, *çok*, *biraz* ve sınırlı sayıdaki zarf grupları tarafından değiştirilebilir (Kornfilt 1997: 102-104). Kornfilt'in bu ifadesi, edatların özellikleriyle çelişmektedir. Marcel Erdal'a göre, sayı ve hâl kategorisi ile kullanılabilen *önce* ve *sonra* kelimeleri *bivalent* isimlerdir. Yani bunlar mutlaka cümlede belirtilen veya belirtilmeyen bir zamanla ilişkilidir. Ancak Erdal, Tyrkisk Grammatikk (Bernt Brendemoen, Even Hovdhaugen, Oslo 1992) adlı eser için yazdığı tanıtma yazısında, kitapta geçen "*ikinci dünya savaşından otuz yıl sonra*" örneğindeki *sonra* kelimesini zarf kabul eden yazarları eleştirir. Ona göre zarf olarak kullanılan bir kelime isimlerle tamamlanamaz. Buradaki *sonra* ve *önce* kelimeleri edattır (Erdal 1994: 227). *Sonra* ve *önce* kelimeleri hakkında geniş bir araştırması olan Schaaik de Erdal ve Brendemoen-Hovdhaugen'i eleştirir. Ona göre bu kelimeler birer zaman ismidir ve her isim gibi sayı ve hâl kategorisi ile kullanılır. Schaaik, yazısında bu kelimeleri *yukarı* ve *aşağı* kelimeleriyle karşılaştırmıştır (Schaaik 2004: 71-110). Eleştiriye konu olan "*ikinci dünya savaşından otuz yıl sonra*" örneği, söz diziminde elbette ya çekim ekleriyle birlikte Schaaik'in belirttiği gibi *isim*, ya da Brendemoen-Hovdhaugen'n belirttiği gibi fiili zaman bakımından tamamlayan bir zarf olarak kullanılabilir.

3. *-DAn sonra* ve *-DAn önce* kalıbındaki *sonra* ve *önce* gibi aralarında karşıtlığa dayalı bir anlam ilgisi bulunan iki kelimenin şu şekilde kullanımı da çekim edatlarının bağlandıkları isimle olan sıkı ilişkisine aykırıdır:

Bu, senden sonra da, önce de böyleydi.

Bu örnekte kelime tasarrufu ile *senden* kelimesi tekrarlanmamıştır. Aşağıdaki örnekte de benzer bir kullanım görülmektedir:

Çok parlak fetih vakaları, İstanbul'un fethinden evvelki asırlarda da, sonraki asırlarda da yüzlerce defa vuku bulmuş, lâkin hiçbiri İstanbul'un fethi kadar efsunlu bir tesir bırakmamış... (Yahya Kemal 1969: 26).

Çekim edatlarıyla kurulan edat gruplarında böyle bir kelime tasarrufu mümkün değildir. Yani meselâ *senin ile de için de* şeklindeki bir yapı Türkçede yoktur.

O hâlde bu örneklerdeki *sonra* ve *önce* kelimeleri, çekim edatı değil zarftır.

4. Çekim edatları yapı bakımından genellikle kökeni isim veya fiil olan kelimelerdir. Zamanla aşınıp asıl anlamlarını kaybederek görevli kelimeler hâline gelmişler ve ancak kendilerinden önce gelen bir isme yardımcı olmak üzere söz diziminde görev almışlardır.

Buna göre *zaman*, *yer*, *sıra* ismi olan *sonra* ve *önce* kelimelerinin edat olabilmesi için bu anlamlarını kaybetmeleri gerekir. Hâlbuki şu örneklerde *sonra* ve *önce* kelimeleri *zaman* anlamını korumakta, hareketin *sonralığını* ve *önceliğini* bildirmektedir:

Yatağa yattıktan sonra bir gürültü işittim.

Bunu toplantıdan sonra konuşuruz.

Gitmeden önce söylemeliyim.

Dersten önce biraz dinlenmeli.

O hâlde bu örneklerdeki sonra ve önce kelimeleri edat değil zarftır.

Söz diziminde isim, sıfat, zarf görevi yapan bazı kelimeler -meselâ *doğru* ve *karşı* kelimeleri gibi- kendi anlamları dışında edat olarak da kullanılmaktadır. -*DAn sonra* ve -*DAn önce* yapısı içinde *zaman*, *sıra*, *yer* anlamlarıyla zarf olarak görev yapan *sonra* ve *önce* kelimeleri de aynı yapıda bazen *zaman*, *sıra*, *yer* anlamlarını kaybederek edat görevi yapabilmektedir. Meselâ J. Deny, *Efendim, siz kızınızı bana münasip gördükten sonra ben almaz mıyım, siz vaad ettikten sonra ben niçin ısrar edeyim, siz bildikten sonra ben size ne söyleyeyim, sen bunu anlamadıkten sonra lakırdıya hacet kalmaz* örneklerindeki asıl fiilin, -*DİktAn sonra*'lı fiilin az çok mecburî olan bir akıbeti gibi görüldüğünü ve -*DAn sonra*'nın bu örneklerde -*IncA* zarf-fiil ekinin veya *mademki* edatının yerini tuttuğunu belirterek, bu cümlelerin genellikle olumsuzluk veya soru anlamı taşıyan bir yüklem taşıdığına dikkat çeker (Deny 1941: 984, 985). Deny'nin verdiği bu örneklerdeki *sonra*, gerçek anlamını kaybederek edatlaşmış bir kelimedir.

Sonra ve *önce* kelimeleri, şu örneklerde de *zaman*, *yer* ve *sıra* anlamlarında kullanılmamakta, *mademki*, *eğer*, *göre yerine* vb. edatlarla -*IncA*, -*mAdAn* zarf-fiil eklerinininkine benzer görevler yapmaktadır:

Siz istedikten sonra ben niçin yapmayayım.

(*Mademki siz istiyorsunuz ben de yaparım.*)

Sen böyle yaptıktan sonra başkaları ne yapmaz ki.

(*Sen böyle yapınca başkaları ne yapmaz ki.*)

Sen bunu anlamadıktan sonra hiçbir şey anlayamazsın.

(*Sen bunu anlamıyorsan hiçbir şey anlayamazsın.*)

İşim olmadıktan sonra burada beklemem anlamsız.

(*İşim olmadığına göre burada beklemem anlamsız.*)

Benim dilekçemden önce kıyafetime baktı.

(*Benim dilekçeme bakmadan kıyafetime baktı.*)

Öyle konuşmadan önce sana yapılanları hatırla.

(*Öyle konuşacağına/ konuşacağıın yerde sana yapılanları hatırla.*)

Sonuç olarak; *-DAn sonra* ve *-DAn önce* yapısı içindeki *sonra* ve *önce* kelimeleri, *zaman*, *yer*, *sıra* anlamlarını korudukları, isimlerle aralarına pekiştirici veya derece bildiren bir unsur alabildikleri, ortak bir isim etrafında art arda kullanılabildikleri örneklerde birer zarftır. Zarf olarak kullanıldıkları örneklerde ortaya çıkan yapı ise nitelik isimleriyle yapılan *ondan güzel*, *senden çalışkan*, *bizden neşeli* gibi kelime gruplarından hiç farklı değildir. Gerek bu gruplar, gerekse *senden sonra*, *benden önce* vb. gruplar bir "*uzaklaşma grubu*"dur. Gerçek anlamlarını kaybettikleri örneklerde ise zaten diğer özellikler de ortadan kalkmakta ve bu kelimeler edatlaşmaktadır. Bu kelimelerin edat olarak kullanıldıklarında ortaya çıkan yapı "*senin ile*, *onun için*, *eve doğru*, *dünden beri*" örneklerinde olduğu gibi bir "*edat grubu*"dur.

O hâlde, *-DAn sonra* ve *-DAn önce* yapısı içindeki *sonra* ve *önce* kelimelerinin anlam ve kullanım özellikleri dikkate alınmadan sadece edat kategorisi içinde değerlendirilmesi doğru değildir. K. Grönbech'e göre zarflarla edatlar arasındaki fark, geçişli fiillerle geçişsiz fiiller arasındaki fark gibidir; bazıları anlamlarından dolayı sadece zarf veya edat, bazıları da her iki fonksiyona sahip olabilir (Grönbech 1995: 31). *Sonra* ve *önce* kelimeleri de *-DAn sonra* ve *-DAn önce* yapısı içinde her iki fonksiyona sahip olan kelimelerdir. Bundan dolayı bu kelimelerin *-DAn sonra* ve *-DAn önce* yapısı içindeki türü, **anlam ve kullanım özellikleri dikkate alınarak** belirlenmelidir.

KAYNAKLAR:

AKÇATAŞ, Ahmet (2005) Türkiye Türkçesinde Süreye Bağlı Zaman, Afyon Eğitim Sağlık ve Bilimsel Araştırmalar Vakfı, Afyonkarahisar.

AKTAŞ, Ayfer (2001) -DIktAn/-DUktAn sonra Zarf-fiili Üzerine Bir Araştırma, Türk Dili, S:597, Eylül, s. 257-264.

ATA, Aysu (1997) Kısasü'l-Enbiya, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

BANGUOĞLU, Tahsin (1940) Ana Hatları ile Türk Grameri, Maarif Matbaası, İstanbul

DENY, Jean (1941) Türk Dili Grameri, Çev: Ali Ulvi Elöve, Maarif Matbaası, İstanbul.

ECKMANN, Janos (1988) Çağatayca El Kitabı, Çev. Günay Karaağaç, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.

ECKMANN, Janos (1995) Nehcü'l-Feradis -Metin-Tıpkıbasım-, Türk Dil Ku-

- rumu Yayınları, Hazırlayanlar: Semih Tezcan, Hamza Zülfikar, Ankara.
- ERDAL, Marcel (1994) Bernt Brendemoen and Even Hovdhaugen : Tyrkisk Grammatikk, Oslo, Universitetsforlaget 1992, Acta Orientalia (Havniensia) 55, 225-232.
- ERDAL, Marcel (2004) A Grammar of Old Turkic, Brill, Leiden-Boston.
- ERGİN, Muharrem (1962) Türk Dil Bilgisi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- GABAİN, A.von (1988) Eski Türkçenin Grameri, Çev. Mehmet Akalın, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- GRÖNBECH, K. (1995) Türkçenin Yapısı, Çev. Mehmet Akalın, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- GÜLENSOY, Tuncer -Mustafa Fidan (2004) Türkçe Yeni Sarf ve Nahiv Dersleri-Midhat Sadullah, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- GÜLSEVİN, Gürer (2000) Türkiye Türkçesinde Birleşik Zarf-fiiller, AKÜ Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:5, Afyon (2000), s. 1-16.
- HACIEMİNOĞLU, M. Necmettin (1974) Türk Dilinde Edatlar, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- KARA, Mehmet (2005) Türkmen Türkçesi Grameri, Gazi Kitabevi, Ankara (2005).
- KARAHAN, Leylâ -Dilek ERGÖNENÇ (2003) Türkçe Sarf ve Nahiv-Hüseyin Cahit, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- KONONOV, A. N. (1956) Grammatika Sovremennogo Turetskogo Literaturonogo Yazıka, Akademiya Nauk SSSR, Moskva-Leningrad.
- KORKMAZ, Zeynep (2003) Türkiye Türkçesi Grameri -Şekil Bilgisi-, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- KORNFİLT, Jaklin (1997) Turkish, London.
- KULAMSHAEV, Kalmamat (2001) Kırgız Türkçesinde Çekim Edatları, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- LEWIS, Geoffrey L. (1967) Turkish Grammar, Oxford.
- ÖKÜZCÜ, İbrahim (1989) Türkçede Cümle Bağlayıcıları, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- SCHAAIK, Gerjan van (2004) On the position of *sonra* and *önce*, Turkic Languages 8, 71-110.
- TANPINAR, A.Hamdi (1994) Beş Şehir, MEB Yayınları, İstanbul.
- Türkçe Sözlük (1998) Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Türkmen Dilinin Grammatikası (1999) Aşgabat.
- UNDERHİLL, Robert (1976) Turkish Grammar, London.
- UYGUR, Ceyhun Vedat (2001) Karakalpak Türkçesi Grameri, Denizli.
- Yahya Kemal (1969) Aziz İstanbul, Devlet Kitapları 1000 Temel Eser, İstanbul.
- YAMAN, Ertuğrul (2005) Özbek Türkçesinde Edatlar, Gazi Kitabevi, Ankara.